

IDEES SOBRE PATOLOGIA PER VERINS EN UN TRACTAT DE MEDICINA DOMESTICA DEL SEGLE XVIII

Jacint CORBELLA i CORBELLA

Els llibres sobre medicina popular han tingut qui-sap-lo interès al llarg de la història. N'hi ha prou amb recordar els anomenats "Tresor dels Pobres" o els "Règim de Sanitat" medievals. En el nostre temps la seva producció editorial, evidentment molt diferent, és extensa i variada. En el segle XIX alguns van tenir també una gran difusió, potser el que més en el nostre medi fou el de Raspail, que va tenir diverses edicions.

Un dels primers, en un sentit editorial continuat, fou el de William Buchan, editat per primera vegada el 1772, traduït aviat a diverses llengües i al castellà el 1785. Aquí analitzarem un aspecte concret, els coneixements sobre els verins i les substàncies tòxiques i els consells que es donaven.

L'autor i l'obra

William Buchan fou un metge escocès (Ancrum, 1729 - Londres, 1805). Estudià medicina a Edinburgh, doctorant-se el 1761 amb la tesi "De infantum vita conservanda". Va exercir en un hospital per infants abandonats a Ackworth, després a Edinburgh i finalment des del 1778 a Londres (1). Està enterrat a l'abadia de Westminster.

La seva obra és extensa però ara el que ens interessa és el seu llibre "Domestic Medicine, or a treatise on the prevention and cure of diseases, by regimen and simples medicines". La primera edició és del 1769. El text va créixer en anomenada i extensió i en vida de l'autor es van publicar dinou edicions, i altres després. Es va traduir a molts països d'Europa. A França fou traduït per Duplanil i la primera edició, en cinc volums petits, és de 1775-1778.

La primera edició espanyola és de 1785: "Medicina doméstica o Tratado completo del modo de precaver y curar las enfermedades con el régimen y medicinas simples". Tot i que l'autor és William Buchan, i dins del llibre, en l'edició que estudiem, s'esmenta el doctor Guillermo Buchan (2), a la portada consta com a "doctor Jorge Buchan del Colegio de Médicos de Edimburgo".

El text va tenir molt èxit a Espanya. En coneixem set edicions durant el segle XVIII i encara una el XIX. Com a mínim hi ha quatre traduccions diferents. La de José Iberti es publicà a Madrid el 1785. La d'Antonio de Alcedo té edicions el 1785, 1786, 1789, 1792 i encara el 1818, totes a Madrid. Una altra traducció de Pedro Sinnot s'edità el 1785-86 i el 1792. El 1808 es publicà també la traducció espanyola de "El conservador de la salud de las madres y niños..." (3).

Buchan publicà altres llibres encara que el de Medicina Domèstica és el que li donà més anomenada. Sabem d'un llibre sobre banys i aigües medicinals (4), sobre malalties venèries i uns consells a les mares per protegir tant la seva pròpia salut com la de llurs fills (5).

El text castellà de la "Medicina Doméstica..." fou traduït pel coronel Antonio de Alcedo, que consta com a capità de les "Reales Guardias Españolas". El llibre té, a més, un apèndix de gairebé cent pàgines: "Apéndice que contiene la farmacopea necesaria para el uso de un particular". Es doncs una obra extensa, de cap a unes vuit-centes cinquanta pàgines en total, ben impresa, que podia ser un bon llibre de consulta de medicina a casa i amb indicacions sobre tractaments.

Una primera part tracta de les causes generals de les malalties, i comprèn gairebé 150 pàgines (capítols 1 a 11). Segueix una descripció ordenada de les malalties (capítols 12 a 49) i cinc capítols més que tracten de la cirurgia i accidents (caps. 50 a 54). Acaba amb l'apèndix sobre les medecines.

Les referències als tòxics

Aquí analitzarem les referències a un aspecte concret de la patologia, la causada pels verins. Li dedica un capítol no massa extens, el 46, amb divuit pàgines (pp. 534-552). El títol genèric és "De los venenos", tracta breument dels d'origen mineral i vegetal i amb més detall de les mossegades i picades d'animals.

A més, en altres parts de l'obra, esmenta també de passada alguns aspectes de la patologia tòxica laboral i amb més detall del risc de l'alcoholisme.

El text està enfocat amb una visió terapèutica: "Todo el mundo en cierto modo debe estar instruido de la naturaleza y curación de los venenos..." (6). Desfà la idea de que cada verí ha de tenir el seu antídoto particular, que ha fet molt mal perquè la gent creu que no s'ha de fer res fins que es conegui el verí concret i diu que: "lo cierto es que la curación de todos los venenos que han entrado en el estómago, sin exceptuar ninguno, consiste en arrojarlos cuanto antes". La primera mesura és doncs l'evacuació, a la que hi ajuden sovint les ganes de vomitar.

Verins minerals

Els hi dedica poc espai i diu que el més conegut és l'arsènic. El considera com "de qualitat acre o corrosiva" i el posa com a exemple del grup. Comenta la patologia digestiva immediata i aconsella donar llet fresca i oli, per vomitar o aigua calenta amb oli, o bé brou gras o mantega. Si això no és suficient esmenta, entre altres possibilitats, l'ús de la "hipecacuana" (sic) en pols, el tàrtar emètic, o els medis d'estimulació física: "una pluma en la garganta" (7).

Entre altres verins del mateix grup esmenta, només de passada, el cobalt o marcasita i el sublimat corrosiu.

Verins vegetals

Els considera generalment com de "qualitat narcòtica o estupefactiva". A més de les molèsties de l'estómac diu que són causa d'algun desmai i sovint d'estupidesa o bogeria. El tractament general és com el dels minerals: evacuació. Diu que solen ser menys perillosos perquè no tenen el caràcter càustic.

El més important del grup és l'opi, que se sol prendre com a medicina sense la suficient precaució. Si la dosi és excessiva és un verí molt fort i pot ser causa d'ensopiment i de somnolència molt intensa, essent gairebé impossible mantenir-se despert. Per tractament cal d'una banda fer vomitar i per altra mantenir despert com sigui: sacsejant el malalt, aplicant-li vesicants a les cames o estimulants pel nas "com la sal de banya de cérvol, etc." (8).

També només de passada esmenta altres tòxics vegetals: cicuta, el-lèbor, jusquiam i morella, cap a la fi del capítol també l'acònit i insisteix en la morella. Esmenta el risc de confondre les arrels de la cicuta amb pastanagues i remarca també el perill dels bolets (9).

Tòxics d'origen animal

Es el capítol més extens (pp. 539-552). Diferència la via d'entrada per mossegada i per picada. La descripció més extensa, i de molt, és la de les lesions per mossegada de gos foll, que aleshores, no coneixent-se encara l'etiologia vírica, es considerava com un efecte metzinós, com és el cas de les serps.

Diu textualment: "començarem amb la mossegada d'un gos rabiós, que és el verí animal més comú i més perillós en aquest país". Intenta treure la preocupació de molta gent sobre el temps d'incubació llarg i accepta que per sobre de quaranta dies si no apareixen símptomes de la malaltia es pot estar tranquil.

Recomana les medicines antiespasmòdiques, i principalment la proposada pel doctor Richard Mead (10) com a preventiu, a base d'herba fetgera o pulmonària, junt amb pebre, preparades amb llet tèbia, durant quatre dies. També, durant un mes un bany curt amb aigua freda o al riu. Un altre antiespasmòdic es prepara amb un compost de mercuri (cinabri) i mesc, pres amb aiguardent. També cal fer alguna sagnia. Insisteix que el tractament ha de ser llarg: "l'error més gran que es fa amb aquestes medecines és no continuar-les prou temps...".

Però després de tot això diu: "Com que aquestes i gairebé totes les altres medecines, preses una vegada, s'ha vist que no solen fer efecte, recomanem...": excisió immediata de la ferida, rentar-la amb aigua i sal, o vinagre, i una pomada mercurial. Sembla que creu més en el mercuri (11). Finalment també esmenta el tractament proposat per Tissot, en el que també hi ha sagnies, banys, mercuri i altres.

Avui això no forma part del capítol dels verins, però aleshores, i encara per cent anys més, la hidrofòbia seria considerada com una malaltia tòxica.

Després segueixen les mossegades de serps, de fet els escurçons. Ara el capítol ja fa baixada (12). Esmenta com a tractament xuclar bé la ferida, que és un remei antic i untar-la amb greix, o un cataplasma de pa amb llet, entre altres coses. També beure vinagre.

Els insectes (abelles, vespes, tàvecs) es consideren de menys perill, llevat del cas que piquin molts a l'hora. Per treure l'edema recomana mel, julivert, vinagre i encara la triaga de Venècia. L'autor s'inclina més per l'oli calent.

Referint-se a les illes britàniques Buchan diu: "és una sort que en aquesta illa hi hagi tants pocs animals metzinosos i que els que hi ha no siguin dels més virulents. De les deu parts dels efectes que s'atribueixen als verins, nou són malalties per altra causa...". En canvi no pot dir el mateix dels vegetals, que n'hi ha a tot arreu i poden ser mortals.

A la fi del capítol, i pels viatgers anglesos que vagin a Amèrica, esmenta la serp de cascavell i esmenta un remei tret pel doctor Brookes, ideat per un esclau de Carolina que fou alliberat per aquesta raó.

Risc tòxic d'origen laboral

A la part general del llibre hi ha un capítol que tracta dels treballadors (13). Esmenta els riscos dels químics, fonedors, fabricants de vidre, que pateixen per l'aire malsà que respiren. Recomanen períodes de treball curts, ventilació amb sortida de fums, no beure fred mentre estiguin calents i altres mesures.

Entre els tòxics concrets s'esmenta el mercuri i el plom, assenyalant el risc molt alt pels qui treballen en mines de mercuri, que escurça la vida. En el cas del "cólico nervioso" o "còlica seca" diu que es freqüent entre els fonedors de plom. També ho és a Anglaterra i ho atribueix als recipients estanyats emprats en la fabricació de la sidra (14). Li dedica una descripció bastant extensa vist el llibre.

L'alcoholisme

Buchan no l'inclou en cap moment entre els verins, sinó que el considera a part, però les al·lusions al risc de l'alcohol són importants. Hi ha un capítol específic: "borratxera", a més de referències més esparses (15).

La visió potser no és massa diferent de la que tenim avui. Així quan diu: "els efectes de la borratxera solen ser mortals i cap tipus de verí treu la vida amb més certesa que l'excés d'esperits ardents" "algunes vegades mata de repent... però els seus efectes solen ser més lents...". Explica els accidents de l'alcoholisme agut, per caiguda i mala posició. Insisteix en que no es pot deixar sola una persona èbria i s'ha de vigilar la posició en que està i buidar-li l'estómac. Cal evitar l'asfíxia.

En altre lloc, en el capítol de l'alimentació (16), tracta dels licors i diu "no és l'ús moderat dels bons licors fermentats el que fa mal, sinó l'excés i beure els que estan mal preparats o viciats". Recomana que les famílies es facin els licors a casa i que no gastin els del comerç, que solen estar adulterats perquè per aconseguir l'efecte embriagant hi afegeixen altres coses de naturalesa narcòtica o estupefactiva, com les opiates.

Encara hi ha referències a l'alcohol en el capítol de la intemperància (17). Posa com exemple "l'abús dels licors fins que embriaguen". Diu "encara que els borratxos no caiguin en una malaltia aguda rarament escapen de les cròniques", "no hi ha dubte que les begudes fortes són una de les causes a les que s'ha d'atribuir l'increment de la consumpció" que considera que és la causa d'una desena part de les morts de la població en grans ciutats. Ho relaciona principalment amb la patologia pulmonar i la tisi.

També relaciona l'alcoholisme amb la patologia psiquiàtrica: "no és solament destructora de la salut sinó també de les facultats de l'ànim" i finalment valora la posició moral de l'alcohòlic.

La contaminació

Esparses dins del llibre hi ha algunes referències a la presència de tòxics en

alguns medis, l'aire, les aigües o els aliments, que configuren el capítol que avui considerem de la contaminació del medi.

* Dedicava un capítol, el quart, a l'estudi de l'aire (18). Comença: "l'aire malsà és una causa molt corrent de malalties", "tots tenen alguna cura en el que mengen i beuen però no vigilen el que entra en els seus pulmons". Importa que l'aire corri, sobretot a les ciutats grans on sovint està carregat de sofre, fums i vapors procedents de la putrefacció d'animals.

Les molèsties més grans són per destrucció de matèria orgànica, fins i tot els enterraments a les esglésies, però també esmenta altres aspectes més relacionats amb el concepte actual de tòxics. Així quan parla de "l'aire de les mines, pous i coves és molt dolent i cal evitar-lo com el verí més mortal, per que a vegades mata en el moment que es rep, per això la gent ha de tenir molt de compte per entrar en coves que han estat molt temps tancades o si baixen a pous que s'han mantinguts coberts". És una clara referència al risc principalment de l'àcid sulfhídric.

També el risc de mort si es dorm en una habitació on hi ha algun foc. És una referència al monòxid de carboni. Més endavant diu que l'aire de les viles grans és perillós pels asmàtics.

* En el cas dels aliments (19) hi ha una referència al risc de les barrejes de diversos ingredients, cosa que és poc valorada: "l'art de la cuina torna dolentes moltes coses que per la seva naturalesa no ho són: la barreja de molts ingredients diferents... transforma a vegades en verí...".

Esmenta també el perill de les aigües, en determinades zones. Així diu: "els pobles que estan prop dels Alps, a Suïssa, i els habitants del pic de Derby, a Anglaterra, tenen grans tumors al coll i tot i que s'atribueix aquesta malaltia a les neus foses, hi ha més raons per creure que és pròpia dels minerals de les muntanyes per on passen les aigües". A més hi ha una nota, que sembla del traductor, reblant la idea: s'ha comprovat a la ciutat de Mariquita, al regne de Nova Granada, a la vora del riu Guali, on tots els qui beuen les aigües tenen tumors o "cotos", i sembla que no hi ha dubte que és per les partícules minerals de les moltes mines de la província (20).

* Entre les begudes ja hem esmentat el risc dels licors adulterats amb narcòtics, i en altre lloc el de la sidra preparada en recipients estanyats (21).

El risc dels medicaments

El llibre té una intenció d'informar a la gent com s'ha de curar i en aquest sentit les referències a les medecines són una part essencial de l'obra. També hi ha

alguna referència al risc, tot i que no en el capítol del verins. Una ben clara tracta del risc del mercuri, en aquest cas emprat pel tractament dels cucs dels nens (22). És el cas concret d'una nena que li van donar un preparat comprat a un venedor ambulat, que va morir l'endemà d'haver pres el remei i begut aigua freda, amb signes d'emmetzinament.

El mateix mercuri es perillós en altres tractaments, així el de la ronya o sarna, i Buchan explica clarament que "he vist moltes vegades els tràgics efectes dels mercurials" (23).

Valoració

L'anàlisi d'un text de Medicina Domèstica, que va tenir una gran difusió a l'últim terç del segle XIX i començaments del XIX ens permet tenir una idea bastant clara de com es valoraven els tòxics des del punt de vista de la medicina general i de la realitat diària i per fora de l'activitat especialitzada.

En el capítol dedicat primàriament als verins es manté la divisió clàssica en tres grups. Entre els vegetals es dona més importància a l'opi, i se n'esmenta algun altre: cicuta, acònit, jusquià, morella. Entre els d'origen mineral gairebé l'únic valorat és l'arsènic. En el capítol dels verins d'origen animal importen les mossegades de gos rabiós, que avui queden fora de la toxicologia. Era el capítol més important per la realitat del seu risc. Després i a molta distància els escurçons. Més lluny encara alguna picada d'insecte. Cal recordar que el llibre és escrit a Escòcia. Entre animals exòtics només hi ha referència a un cas americà.

A més d'aquest capítol propi hi ha dades en altres llocs. Les podem dividir en quatre grups: alcohol, risc laboral, risc de contaminants de les aigües o els aliments i risc d'algun medicament.

L'alcohol és a bastament valorat en el seu risc, àdhuc en l'adulteració de les begudes. Es valora tant el risc d'accidents aguts i les recomanacions terapèutiques adients, com els perills per la salut orgànica, principalment aleshores en el pulmó, i la psíquica.

Entre els metalls cal tenir en compte el plom (risc en el treball, contaminant de la sidra) i el mercuri (risc laboral o com a medicament).

NOTES

1. Bayle et Thillaye, MM: "Biographie Médicale" Paris, 1855 (reprint: Amsterdam, B.M. Israel, 1967), t. II, p. 535. -- v.t. "The Concise Dictionary of National Biography" London (Oxford Univ. Press) p. 162. -- v.t. Comrie, John D: "History of Scottish Medicine" London (The Wellcome Hist. Med. Museum) 1932, v.p. 332 i 424-425.
2. Buchan: "Medicina doméstica..." Madrid (Impr. Antonio Sancha), 1785, XLIX + 708 + XCVI pp.) v. pp. V i XII.
3. López Piñero, J.M et al.: "Bibliografía Médica Hispanica 1475-1950". València (Univ. València). v. vol. III (1992) núms. 173-179, pp. 48-49 i vol. IV (1991) núms. 282-283, pp. 88-89.
4. Buchan, W: "Cautions concerning the prevention cold bathing and drinking the mineral waters" Londres, 1786).
5. Bayle et Thillaye, loc. cit. p. 535.
6. Buchan: "Medicina Doméstica..." loc. cit. pp. 534 i segs.
7. Ibid. p. 535.
8. Ibid. pp. 538-539.
9. Ibid. p. 551.
10. Sobre Richard Mead v. Bayle et Thillaye, loc. cit. II, pp. 175-177.
11. Buchan: "Medicina Doméstica..." loc. cit. pp. 545-546.
12. Ibid. pp. 549-552.
13. Ibid. pp. 42-70. Es el capítol II.
14. Ibid. pp. 342-344.
15. Ibid. pp. 698-700.
16. Ibid. pp. 78-80.
17. Ibid. pp. 107-114.
18. Ibid., pp. 86-93.
19. Ibid. pp. 71-85.
20. Ibid. p. 77.
21. Ibid. pp. 80 i 342.
22. Ibid. p. 422, nota.
23. Ibid. p. 460.